

چهل حدیث

ایام

مجتبیٰ خواجہ وند عابدینی

سرشناسه: خواجه‌وند عابدینی، مجتبی، ۱۳۶۱
عنوان و نام پدیدآور: چهل حدیث ایتم/ مجتبی عابدینی؛ [برای] پژوهشکده علوم و معارف قرآنی
علامه طباطبائی رحمته‌الله

مشخصات نشر: قم: آستانه مقدسه قم، انتشارات زائر، ۱۳۹۷.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۸۰-۴۹۵-۶

موضوع: یتیمان -- احادیث شیعه -- قرن ۱۴

شناسه افزوده: آستان مقدس قم - موسسه فرهنگی - اقتصادی زائر

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ چ ۹ خ/ ۹۱۴۳/ ۹۷۸

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۸

شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۶۱۱۰۰

پژوهشکده علوم و معارف قرآنی علامه طباطبائی رحمته‌الله

چهل حدیث ایتم

مؤلف: مجتبی خواجه‌وند عابدینی

چاپ و نشر: انتشارات زائر

نوبت و سال چاپ: اول / زمستان ۱۳۹۷

صفحه‌آرایی: وهب محبی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۶۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۸۰-۴۹۵-۶

دفتر مرکزی: قم / میدان شهداء / انتشارات زائر

نمایشگاه دائمی کتاب: حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها‌السلام

صحن صاحب الزمان علیه‌السلام

فکس: ۳۲۹۴۱۹۴۲

تلفن: ۳-۳۲۹۴۰۸۵۱

در تلگرام با ما به روز باشید: [@entesharatzaierrqom](https://t.me/entesharatzaierrqom)

* حق چاپ محفوظ است *

فهرست

۵	 مقدمه
۱۰	 پیش گفتار
۱۴	 قرآن و حقوق یتیمان
۱۵	 ۱. حرام خواری و اختلاس
۱۶	 ۲. کیفر خوردن مال یتیم
۱۷	 ۳. رسوایی خورنده مال یتیم در قیامت
۱۸	 ۴. تجسم قیامتی خوردن مال یتیم
۱۹	 ۵. عذاب ابدی برای خورنده مال یتیم
۲۰	 ۶. مسلط شدن ظالم بر خورنده مال یتیم
۲۱	 ۷. ترحم بر یتیم شرط ورود به بهشت
۲۲	 ۸. ثواب نوازش یتیم
۲۳	 ۹. سایه عرش پاداش حامیان ایتمام
۲۴	 ۱۰. خانه‌های بهشتی
۲۵	 ۱۱. همنشین پیامبر ﷺ در بهشت
۲۶	 ۱۲. لرزش عرش خدا با اشک یتیم
۲۷	 ۱۳. نوازش یتیم سبب نرم شدن قلب
۲۸	 ۱۴. خدا حساب‌گر مال یتیم
۲۹	 ۱۵. دو گناه بزرگ
۳۰	 ۱۶. هرچه بکاری همان درو می‌کنی
۳۱	 ۱۷. مهربانی به یتیم
۳۲	 ۱۸. توصیه پیش از مرگ
۳۳	 ۱۹. حبس باران

۲۰.	تربیت یتیم.....	۳۴
۲۱.	استفاده از هدیه‌های مردم به یتیمان.....	۳۵
۲۲.	مقدار هزینه ماهیانه بر یتیم.....	۳۶
۲۳.	قرض گرفتن از مال یتیم.....	۳۷
۲۴.	زکات مال یتیم.....	۳۸
۲۵.	زکات فطره در مال یتیم.....	۳۹
۲۶.	سود تجارت با مال یتیم.....	۴۰
۲۷.	زمان تمام شدن ولایت وصی.....	۴۱
۲۸.	میزان تصرف در مال یتیم.....	۴۲
۲۹.	شراکت با مال یتیم.....	۴۳
۳۰.	حبس مجازات خورنده مال یتیم.....	۴۴
۳۱.	زمان تمام شدن یتیمی یتیم.....	۴۵
۳۲.	تصرف سرپرست در اموال ایتام.....	۴۶
۳۳.	دو عقاب برای خوردن مال یتیم.....	۴۸
۳۴.	علل حرمت تصرف در مال یتیم.....	۵۰
۳۵.	علت حرمت تصرف در مال یتیم.....	۵۲
۳۶.	شرط تجارت با مال یتیم.....	۵۴
۳۷.	رعایت مصلحت مال یتیم.....	۵۶
۳۸.	مقام حامیان ایتام.....	۵۸
۳۹.	شرط هم غذا شدن با یتیمان.....	۶۰
۴۰.	توبه برای خورنده مال یتیم.....	۶۲
۶۳.	منابع.....	

مقدمه

قال الصادق (عليه السلام): اعْرِفُوا مَنَازِلَ النَّاسِ عَلَى قَدْرِ رِوَايَتِهِمْ عَنَّا؛ جایگاه مردم را با میزان نقل حدیث از ما بشناسید.

قرآن و حدیث و سخنان پیامبر گرامی (ص) و اهل بیت آن بزرگوار، دو ستون فرهنگ و اندیشه و اخلاق و احکام اسلامی است. قرآن و حدیث پلکان عروج انسان‌ها و میزان تشخیص حق و باطل در زندگی فردی و اجتماعی است. گردآوری، تفکر، تدبر و فهمیدن و تحقیق و تبویب و شرح و تفسیر و حفظ قرآن و معارف حدیثی و نقل آن در محافل مؤمنان و چاپ و نشر کلام خدا و گفتار معصومین (علیهم السلام) از توفیقات

بزرگ الهی به گروهی از مؤمنان است که در طول تاریخ تداوم داشته و همیشه گروهی قاری و حافظ و محدث و مفسر و مترجم و استاد علوم قرآن و حدیث در جای جای کشورهای اسلامی حضور داشته و در مساجد و مدارس و مجالس دینی، کلام خدا و سخنان معصومان علیهم السلام را به فرزندان اسلام می‌آموختند و به تدریس قرآن و حدیث اهتمام داشتند و سخنان اهل بیت علیهم السلام را منتشر می‌کردند. اخیراً در صداوسیما و فضای مجازی، برخی جوانان و اندیشمندانِ امت، پرچم فرهنگ و علوم قرآنی و حدیثی را بر دوش گرفته‌اند و با نشر معارف آسمانی، در اصلاح فکر و اخلاق و رفتار، می‌کوشند.

بدون تردید سعادت دو جهانی امت اسلامی در گروه قرآن‌شناسی و حدیث‌شناسی و عمل بر اساس

این دو گوهر آسمانی است.

حدیث خوانی و ترجمه و تفسیر و تفقه و تدبر در کلام نور، دل‌ها را نورانی، اندیشه‌ها را روشن و رفتار و گفتار مسلمین را اصلاح می‌کند.

یکی از توفیقات الهی به مسئولان آستان مقدس حضرت معصومه (علیها السلام) چاپ و نشر آثار ارزشمند حدیثی از جمله چهل حدیث‌های موضوعی کوتاه و کاربردی است که چهل عنوان آن در سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۹ ش، منتشر و سپس در کتاب ارزشمند «گلستان حدیث» توسط انتشارات زائربه زیور چاپ آراسته شد. در سایه عنایات حضرت فاطمه معصومه (علیها السلام) و برکات حوزه مقدسه قم. در مدتی اندک مجموعه دیگری از چهل حدیث‌ها با یاری گروهی از اهل قلم حوزه فراهم آمد و توسط دو ارزیاب همکار حجج اسلام

استاد جواد محدثی و محمود مهدی پور مورد بررسی و دقت قرار گرفت.

برای پیشگیری از تکرار و رعایت جامعیت هر چهل حدیث در موضوع خاص خود و دقت در محتوای حدیث آیین نامه ای فراهم شد و از بین صدها حدیث، چهل کلام نورانی توسط مؤلفان گرامی انتخاب، عنوان گذاری، ترجمه و اعراب گذاری و آماده صفحه آرایی و انتشار گردید.

مجموعه های حدیثی به دلیل جایگاه بلند عترت علیهم السلام در قلب امت اسلامی و با توجه به نیازهای روز و کوتاهی عبارات و مصونیت از افکار شخصی و گروهی به سرعت مورد قبول افکار عمومی قرار می گیرد و بارها تجدید چاپ می شود. این دفتر حدیثی، حاصل تلاش برادر گرامی آقای مجتبی خواجوند عابدینی است

که در موضوع ایتم، شما را مهمان کلام نورانی اهل بیت علیهم السلام کرده است. امیدواریم مورد استفاده خوانندگان گرامی قرار گیرد.

در پایان با سپاس از حمایت‌ها و رهنمودهای سازنده تولیت محترم آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه علیها السلام حضرت آیت‌الله سید محمد سعیدی دامت برکاته و تلاش‌ها و زحمات معاون محترم فرهنگی و جناب حجت‌الاسلام والمسلمین محمود مهدی‌پور دامت توفیقاته و دیگر همکاران عزیز پژوهشکده و انتشارات را ارج می‌نهم.

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ
قم - آستان مقدس حضرت فاطمه معصومه علیها السلام
پژوهشکده علوم و معارف قرآنی علامه طباطبائی
گروه حدیث

پیش گفتار

یتیم در لغت و تفسیر کسی است که در کودکی پدرش - نه مادر - را از دست داده باشد.^۱ از دست دادن پدری که تکیه‌گاه فرزندان است تاریکی آینده را برای فرزندان دوچندان می‌کند. کودکانی که توان مدیریتی ابتدایی‌ترین مسائل فردی خود را ندارند باید اموال و دارایی‌های خود را از دست رهنشان حفظ کنند.

بی‌مهری‌ها و بی‌اعتنایی‌هایی که در فرهنگ جاهلی نسبت به حقوق ایتام صورت می‌گرفت و آنان را از حقوق ابتدایی مثل حفظ اموال و ارث محروم کرده بود سبب شد تا هیچ جایگاه اجتماعی برای آنان در نظر گرفته نشود.

۱. مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۸۹؛ المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص ۸۹.

ظهور اسلام و نزول آیات قرآن و رفتارهای زیبای پیامبر ﷺ رحمت سبب شد تا یتیمان از اسارت و ظلمت اجتماع آن روز خارج شده و به آینده امیدوار شوند. آیات و روایات معصومین (علیهم السلام) به زوایای مختلف اخلاق، احکام این دسته از محرومین از دو جنبه مثبت و منفی پرداخته است. محبت کردن به ایتام، دست کشیدن بر سر آنان، هم غذا شدن و همنشینی با آنان، کیفیت تربیت آنان، معامله کردن و زکات اموال آنان، میزان تصرف و... بخشی از این دستورات دینی است. به جای سپردن ایتام به یتیم خانه‌ها باید منزل را جای یتیمان کرده و با آغوش گرفتن آنان کمبودهای ناشی از فقدان ابویان را جبران شود.

از آیات و روایات استفاده می‌شود که پاسداری از حقوق یتیمان و مراعات حقوق مادی و معنوی آنان

فریضه‌ای بزرگ است و در صورت عدم عدالت و رها کردن آنان و تصرف به ناحق و ظلم کردن، خداوند متعال همان شیوه را بر شخص ظالم و یا فرزندان وی اعمال می‌کند. آموختن اخلاق و آداب اسلامی و نیز تعلیم احکام در کنار مهرورزی به آنان نه تنها کمبودهای شخصیتی آنان را جبران کرده بلکه بر آگاهی‌های دینی آنان افزوده و زمینه به کمال رسیدن آنان را فراهم می‌کند.

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: شدیدتر از این یتیمی که از پدرش جدا گشته، یتیم و بی سرپرستی است که از امام خود جدا شده است و دسترسی به او ندارد و احکام ابتدائی از قوانین دینش را نمی‌داند. از شیعیان ما، هر که عالم به علوم ما باشد در حالی که ما را ندیده است و یتیمی در کنار اوست، اگر او را به شریعت ما هدایت و

ارشاد کند، با ما خواهد بود.^۱

همان گونه که حضرت امیر علیه السلام محمد بن ابی بکر را از دو سالگی، تحت تربیت خود قرار داده و درباره او فرمود: «محمد از صلب ابوبکر اما تربیت شده من علی است». ^۲ او شاگرد برجسته مدرسه علوی است که در سن ۲۷ سالگی در دفاع از ولایت به شهادت رسید.

مجتبی خواجه‌وند عابدینی

۱. بحار الأنوار، ج ۲، ص ۲.

۲. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۶، ص ۵۳.

قرآن و حقوق یتیمان

خداوند در قرآن می فرماید:

﴿وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَبَدَّلُوا الْخَيْرَ بِالْطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا﴾^۱

اموال یتیمان را [پس از رشدشان] به آنان بدهید و [اموال] پست و بی ارزش [خود] را با [اموال] مرغوب و با ارزش [آنان] عوض نکنید؛ و اموالشان را با ضمیمه کردن به اموال خود نخورید؛ زیرا آن گناهی بزرگ است.

حرام خواری و احتلاس

۱

امام صادق علیه السلام

عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ
الْغُلُولِ فَقَالَ: كُلُّ شَيْءٍ غُلٌّ مِنَ الْإِمَامِ فَهُوَ سُحْتٌ وَ
أَكُلُ مَالِ الْيَتِيمِ سُحْتٌ^۱.

عمار بن مروان می گوید: از امام صادق علیه السلام درباره
خیانت پرسیدم. امام در پاسخ فرمود: هر چیزی که
به امام خیانت شود حرام است و خوردن مال یتیم نیز
حرام است.

۱. معانی الأخبار، ص ۲۱۱.

کیفر خوردن مال یتیم

۲

امام علی (علیه السلام) فرمود:

أَنْ آكَلَ مَالِ الْيَتِيمِ ظُلْمًا سَيَدْرِكُهُ وَبَالُ ذَلِكَ فِي
عَقِبِهِ مِنْ بَعْدِهِ^۱

خورنده مال یتیم از روی ستم، پس از مرگ وی،
فرزندانش به نتیجه کار او در دنیا گرفتار می شوند.

۱. البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۳۱.

رسوایی خورنده مال یتیم در قیامت

۳

امام باقر علیه السلام فرمود:

أَنَّ آكَلَ مَالِ الْيَتِيمِ يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ النَّارُ
تَلْتَهُبُ فِي بَطْنِهِ حَتَّى يُخْرَجَ لَهُبُ النَّارِ مِنْ فِيهِ حَتَّى
يَعْرِفَهُ كُلُّ أَهْلِ الْجَمْعِ أَنََّّهُ آكَلَ مَالِ الْيَتِيمِ^۱.

آن کس که مال یتیم را می خورد روز قیامت در
حالی که آتش از درون او شعله ور است و زبانه هایش
از دهانش خارج می شود، تا آن که همه اهل محشر او
را به عنوان خورنده مال یتیم می شناسند.

۱. الکافی، ج ۲، ص ۳۱.

تجسم قیامتی خوردن مال یتیم

۴

پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

لَمَّا أُسْرِى بِي إِلَى السَّمَاءِ رَأَيْتُ قَوْمًا تُقَذَّفُ فِي
أَجْوَاهِهِمُ النَّارُ وَتَخْرُجُ مِنْ أَدْبَارِهِمْ، فَقُلْتُ مَنْ
هَؤُلَاءِ يَا جَبْرَيْلُ؟ فَقَالَ: هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ
الْيَتَامَى ظُلْمًا^۱.

وقتی در شب معراج مرا در آسمان سیر دادند،
گروهی را دیدم که آتش را به درون شان وارد می کردند
و از پشت آنان خارج می شد. گفتم: ای جبرئیل، این ها
چه کسانی هستند؟ گفت: این ها مال یتیم خوران از
روی ستم هستند.

عذاب ابدی برای خورنده مال یتیم

۵

امام کاظم علیه السلام فرمود:

مَنْ أَكَلَ مِنْ مَالِ الْيَتِيمِ دِرْهَمًا وَاحِدًا ظُلْمًا مِنْ
غَيْرِ حَقٍّ خَلَّدَهُ اللَّهُ فِي النَّارِ!

هر کس تنها یک درهم از مال یتیم را به ستم و ناحق
بخورد، خداوند او را در آتش جهنم جاودانه می کند.

مسلط شدن ظالم بر خورنده مال یتیم

۶

امام صادق علیه السلام فرمود:

مُعَلَّى بْنُ خُنَيْسٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: دَخَلْنَا عَلَيْهِ فَأَبْتَدَأَ فَقَالَ مَنْ أَكَلَ مَالَ الْيَتِيمِ سَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْهِ مَنْ يَظْلِمُهُ أَوْ عَلَى عَقِبِهِ!

معلى بن خنيس مى گوید: نزد امام صادق علیه السلام رفتم. امام بدون مقدمه آغاز به سخن کرد و فرمود: هر کس مال یتیم بخورد، خداوند کسى را بر او چیره مى کند که به وی یا به فرزندانش ستم کند.

ترحم بر یتیم شرط ورود به بهشت

۷

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي رَحْمَتِهِ وَ
يُسْكِنَهُ جَنَّتَهُ فَلْيَرْحَمْ الْيَتِيمَ وَلْيَعِنِ الضَّعِيفَ^۱.

هر کس بخواهد که خدای متعال، او را در رحمتش
وارد کند و در بهشتش جای دهد، بر یتیم ترحم کند و
به ضعیف یاری رساند.

۱. الأمالی للصدوق، ص ۳۸۹.

ثواب نوازش یتیم

۸

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَا مِنْ عَبْدٍ مَسَحَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِ يَتِيمٍ رَحْمَةً لَهُ إِلَّا
أَعْطَاهُ اللَّهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ^۱

هیچ بنده‌ای نیست که بر سر یتیمی دست نوازش
بکشد مگر آن‌که خدای متعال به تعداد موهایش نوری
در قیامت به او عطا می‌کند.

۱. ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۲۰۰.

سایه عرش پاداش حامیان ایتام

۹

امام باقر علیه السلام فرمود:

لَمَّا كَلَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ قَالَ
مُوسَى: إِلَهِي فَمَا جَزَاءُ مَنْ كَفَلَ الْيَتِيمَ؟ قَالَ: أُظِلُّهُ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي ظِلِّ عَرْشِي^۱.

هنگامی که خدای متعال با موسی بن عمران علیه السلام تکلم کرد، حضرت موسی عرض کرد: خدایا پاداش کسی که عهده دار کار یتیم شود چیست؟ خداوند فرمود: در روز قیامت او را زیر سایه عرش خود قرار می دهم.

۱. فضائل الأشهر الثلاثة، ص ۸۹.

خانه های بهشتی

۱۰

امام باقر علیه السلام فرمود:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ: مَنْ
أَوَى الْيَتِيمَ وَرَحِمَ الضَّعِيفَ وَأَشْفَقَ عَلَى وَالِدَيْهِ وَ
أَنْفَقَ عَلَيْهِمَا وَرَفَقَ بِمَمْلُوكِهِ^۱.

چهار چیز است که اگر در کسی باشد خداوند
خانه ای در بهشت برای او بنا می کند: کسی که یتیمی
را پناه بدهد و به ناتوان رحم کند و به والدین مهربان
باشد و هزینه های زندگی آنها را بپردازد و نسبت به
خادم خود نرم خو باشد.

هشتمین پیامبر ﷺ در بهشت

۱۱

پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ فِي الْجَنَّةِ!

من و سرپرست یتیم در بهشت (مانند دو انگشت
سبابه و میانه) کنار هم خواهیم بود.

لرزش عرش خدا با اشک یتیم

۱۲

پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

إِنَّ الْيَتِيمَ إِذَا بَكَى اهْتَزَّ لَهُ الْعَرْشُ فَيَقُولُ الرَّبُّ
تَبَارَكَ وَتَعَالَى: مَنْ هَذَا الَّذِي أَبْكَى عَبْدِي الَّذِي
أَسْلَبْتُهُ أَبَوَيْهِ فِي صِغَرِهِ؟ فَوَعِزَّتِي وَجَلَالِي لَا يَسْكُتُهُ
أَحَدٌ إِلَّا أَوْجَبْتُ لَهُ الْجَنَّةَ.

زمانی که یتیم بگرید؛ عرش خدا به لرزه درآید پس
پروردگار می فرماید: چه کسی این بنده ام را که در
کودکی پدر و مادرش را از او گرفتم گریانده است؟
به عزت و بزرگی خویش سوگند، کسی او را آرام و
ساکت نکند جز آنکه بهشت را بر او واجب گردانم.

نوازش یتیم سبب نرم شدن قلب

۱۳

پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

مَنْ أَنْكَرَ مِنْكُمْ قَسْوَةَ قَلْبِهِ فَلْيَذَنْ يَتِيمًا
فِي لَاطِفِهِ وَ لِيَمْسَحْ رَأْسَهُ يَلِينُ قَلْبُهُ بِإِذْنِ اللَّهِ إِنَّ
لِلْيَتِيمِ حَقًّا!

هر کس از شما از سنگدلی خویش ناراحت باشد،
نزد یتیمی رود و به او مهربانی کند و دست نوازش بر
سرش کشد تا دلش به اذن خدا نرم شود؛ همانا یتیم را
بر گردن دیگران حقی است.

خدا حساب کر مال یتیم

۱۴

امام رضا علیه السلام فرمود:

لَا يَعْزِضُ أَحَدُكُمْ لِمَالِ الْيَتِيمِ فَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ
يَلِي حِسَابَهُ بِنَفْسِهِ مَغْفُورًا لَهُ أَوْ مُعَذَّبًا^۱

کسی از شما به مال یتیم تجاوز نکند؛ زیرا خداوندی
که ثنایش بزرگ است، شخصاً به حساب وی رسیدگی
می‌کند - آمرزیده باشد یا مُعَذَّب.

۱. الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا عليه السلام، ص ۳۳۲.

دو کناه بزرگ

۱۵

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ أَصْبَحَ لَا يَنْوِي ظُلْمَ أَحَدٍ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا أَذْنَبَ
ذَلِكَ الْيَوْمَ مَا لَمْ يَسْفِكْ دَمًا أَوْ يَأْكُلْ مَالَ يَتِيمٍ
حَرَامًا^۱

هر کس صبح کند، در حالی که قصد ظلم به
دیگران را نداشته باشد، خداوند گناهان آن روزش را
می‌آمرزد، تا وقتی که خونی نریزد یا مال یتیمی را به
حرام نخورد.

هرچه بکاری همان درو می کنی

۱۶

پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

كُنْ لِیْتِیْمٍ كَالْأَبِ الرَّحِیْمِ وَاعْلَمْ أَنَّكَ تَزْرَعُ
كَذَلِكَ تَحْصُدُ^۱

برای یتیم همانند پدری مهربان باش و بدان که آنچه
را که کاشته ای، همان گونه درو می کنی.

مهربانی به یتیم

۱۷

پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

إِنَّ مِنْ أَخْلَاقِ الْمُؤْمِنِينَ يَا عَلِيُّ الْحَاضِرُونَ الصَّلَاةَ
وَالْمُسَارِعُونَ إِلَى الزَّكَاةِ وَالْمُطْعِمُونَ الْمَسَاكِينَ
الْمَاسِحُونَ رَأْسَ الْيَتِيمِ^۱

یا علی! از اخلاق مؤمنان این است که، در نماز
جماعت حاضر می شوند و به سرعت زکات خود را
پرداخت می کنند و به مساکین طعام می دهند و بر سر
یتیم دست نوازش می کشند.

۱. بحار الأنوار، ج ۶۴، ص ۲۷۶.

توصیه پیش از مرگ

۱۸

امام علی (علیه السلام) فرمود:

اللَّهُ اللَّهُ فِي الْيَتَامَ فَلَا تُغْبُوا أَفْوَاهَهُمْ وَلَا يَضِيعُوا
بِحَضْرَتِكُمْ^۱

خدا را خدا را درباره یتیمان، آنان را گاهی سیر و
گاهی گرسنه مگذارید، مباد که در کنار شما تباه شوند.

عَبَسَ بَارَان

۱۹

امام سجاد علیه السلام فرمود:

الدُّنُوبُ الَّتِي تَحْبِسُ غَيْثَ السَّمَاءِ قَسَاوَةُ الْقُلُوبِ
عَلَى أَهْلِ الْفَقْرِ وَالْفَقَاةِ وَظُلْمُ الْيَتِيمِ^۱

از جمله گناهانی که سبب نازل نشدن باران رحمت
الهی می شود قساوت قلب داشتن با فقرا و بیچارگان و
ظلم کردن به یتیمان است.

۱. تفسیر نور الثقلین، ج ۵، ص ۵۹۷.

تربیت یتیم

۲۰

امام علی (علیه السلام) فرمود:

أَدَّبِ الْيَتِيمَ بِمَا تُؤَدَّبُ مِنْهُ وَلَدَكَ!

یتیم را آن گونه ادب نما که فرزندت را تربیت
می کنی.

استفاده از هدیه های مردم به یتیمان

۲۱

امام صادق علیه السلام

عَلِيُّ بْنُ الْمُغِيرَةِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّ لِي ابْنَةً أَوْ أَخًا يَتِيمَةً فَرُبَّمَا أُهْدِيَ لَهَا الشَّيْءُ فَأَكُلُ مِنْهُ ثُمَّ أُطْعِمُهَا بَعْدَ ذَلِكَ الشَّيْءَ مِنْ مَالِي فَأَقُولُ يَا رَبِّ هَذَا بِهَذَا فَقَالَ لَا بَأْسَ^۱

علی بن مغیره می گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: دختر برادر یتیمی دارم. چه بسا هدیه ای برای او می آورند. من از آن می خورم و سپس از مال خود به او غذا می دهم و می گویم: خدایا، این به جای آن! امام فرمود: اشکال ندارد.

۱. الکافی، ج ۵، ص ۱۲۹.

مقدار هزینه ماهیانه یتیم

۲۲

امام صادق علیه السلام

سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْيَتِيمِ يَكُونُ غَلَّتُهُ فِي الشَّهْرِ عِشْرِينَ دِرْهَمًا كَيْفَ يَنْفَقُ عَلَيْهِ مِنْهَا؟ قَالَ قُوَّتُهُ مِنَ الطَّعَامِ وَالتَّمْرِ. سَأَلْتُهُ أَنْفَقُ عَلَيْهِ ثَلَاثَهَا؟ قَالَ نَعَمْ وَنِصْفَهَا!

عیص بن قاسم می گوید: از امام صادق علیه السلام سؤال کردم: یتیمی در آمد غله اش ماهانه بیست درهم است. چگونه برای وی هزینه شود؟ امام فرمود: به اندازه خوراکش از نان و خرما. پرسیدم: آیا یک سوم آن برایش هزینه شود؟ امام فرمود: آری بلکه نصف آن!

قرض گرفتن از مال یتیم

۲۳

امام صادق علیه السلام

مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ
رَجُلٌ وَلِيَ مَالَ يَتِيمٍ أَيْسْتَقْرِضُ مِنْهُ؟ قَالَ: كَانَ عَلَى بَنٍ
الْحُسَيْنِ عليه السلام يَسْتَقْرِضُ مِنْ مَالِ يَتِيمٍ كَانَ فِي حِجْرِهِ^۱

منصور بن حازم از امام صادق علیه السلام سؤال کرد: آیا
سرپرست مال یتیم می تواند از مال یتیم قرض بگیرد؟
امام صادق علیه السلام فرمود: امام سجاد علیه السلام از مال یتیمی که
تحت سرپرستی وی بود، قرض می گرفت. پس این
کار اشکال ندارد.

۱. الکافی، ج ۵، ص ۱۳۱.

زکات مال یتیم

۲۴

امام صادق علیه السلام

مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام هَلْ عَلَى مَالِ الْيَتِيمِ زَكَاةٌ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ يَتَّجَرَ بِهِ أَوْ يَعْمَلَ بِهِ.^۱

محمد بن مسلم می گوید از امام صادق علیه السلام سؤال کردم آیا بر مال یتیم زکات تعلق می گیرد؟ حضرت فرمود: خیر، مگر آنکه با آن تجارت کنند یا به کار اندازند.

زکات فطره در مال یتیم

۲۵

امام رضا علیه السلام

مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا عليه السلام أَسْأَلُهُ عَنِ الْوَصِيِّ أَيْزِكِي زَكَاةَ الْفِطْرَةِ عَنِ الْيَتَامَى إِذَا كَانَ لَهُمْ مَالٌ؟ قَالَ: فَكَتَبَ: لَا زَكَاةَ عَلَى يَتِيمٍ^۱

محمد بن قاسم به امام رضا علیه السلام نامه نوشت و سؤال کرد: در صورت مال داشتن یتیمان آیا سرپرست یتیمان باید زکات فطره آنان را پرداخت کند؟ حضرت پاسخ داد: هیچ گونه زکاتی بر یتیم تعلق نمی گیرد.

سود تجارت با مال یتیم

۲۶

امام صادق (علیه السلام) فرمود:

لَيْسَ فِي مَالِ الْيَتِيمِ زَكَاةٌ إِلَّا أَنْ يَتَّجَرَ بِهِ فَإِنْ أُتْجِرَ بِهِ
فَالرَّيْبُ لِلْيَتِيمِ فَإِنْ وُضِعَ فَعَلَى الَّذِي يَتَّجَرُ بِهِ^۱.

در مال یتیم زکاتی نیست مگر آنکه با مالش تجارت کند پس در این صورت سودش برای یتیم است و اگر زیان کرد، بر عهده کسی است که تجارت کرده است.

زمان تمام شدن ولایت وصی

۲۷

امام صادق علیه السلام

عِیْصُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ
إِنْ كَانَتْ [الْيَتِيمَةُ] قَدْ تَزَوَّجَتْ، فَقَالَ: إِذَا تَزَوَّجَتْ
فَقَدْ انْقَطَعَ مُلْكُ الْوَصِيِّ عَنْهَا^۱

عیص بن قاسم از امام صادق علیه السلام سؤال کرد: در
صورتی که دختر بچه یتیم شوهر کند، تکلیف وصی
چه خواهد بود؟ امام فرمود: بعد از آن که دختر یتیم
شوهر کند، ولایت وصی بر او قطع می شود و تحت
قیومیت شوهر قرار می گیرد.

۱. من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۲۲۱.

میزان تصرف در مال یتیم

۲۸

امام صادق علیه السلام

هَشَامُ بْنُ الْحَكَمِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِيمَنْ تَوَلَّى مَالَ الْيَتِيمِ مَا لَهُ أَنْ يَأْكُلَ مِنْهُ، فَقَالَ: يَنْظُرُ إِلَى مَا كَانَ غَيْرُهُ يَقُومُ بِهِ مِنَ الْأَجْرِ لَهُمْ، فَلْيَأْكُلْ بِقَدْرِ ذَلِكَ.

هشام بن حکم گفت: از امام صادق علیه السلام سؤال کردم: شخصی سرپرستی مال یتیم را به عهده دارد، چه میزان حق دارد از آن مصرف کند؟ امام فرمود: بنگرد که دیگران با چه اجرتی این کار را انجام می دهند، پس به همان مقدار از آن بخورد.

شراکت با مال یتیم

۲۹

امام علی (علیه السلام) فرمود:

وَصِيُّ الْيَتِيمِ بِمَنْزِلَةِ أَبِيهِ يَأْخُذُ لَهُ الشُّفْعَةُ إِنْ كَانَ لَهُ رَغْبَةٌ فِيهِ^۱.

وصی یتیم (قیم صغیر) به منزله پدرش می باشد و می تواند از حق شفعه برای او استفاده کند در صورتی که شادمانی و رفاه حال صغیر را بخواهد و یا او رغبتی نشان دهد.

۱. الکافی، ج ۵، ص ۲۸۱.

حبس مجازات خورنده مال یتیم

۳۰

امام علی علیه السلام فرمود:

أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام كَانَ لَا يَرَى الْحَبْسَ إِلَّا فِي
ثَلَاثٍ رَجُلٍ أَكَلَ مَالَ الْيَتِيمِ أَوْ غَضَبَهُ أَوْ رَجُلٍ أَوْثَمَنَ
عَلَى أَمَانَةٍ فَذَهَبَ بِهِ.

حضرت علی علیه السلام مجازات حبس را در سه مورد
اعمال می کرد: یکی هم کسی که مال یتیمی را بخورد
یا غصب کند یا مردی که امانتی را که گرفته، اما پس
نمی دهد.

زمان تمام شدن یتیمی یتیم

۳۱

امام صادق علیه السلام فرمود:

انْقِطَاعُ يَتِيمٍ الْيَتِيمِ بِالْاِحْتِلَامِ وَهُوَ اَشَدُّ وَاِنْ
اِحْتَلَمَ وَلَمْ يُؤْنَسْ مِنْهُ رُشْدٌ وَكَانَ سَفِيهَاً اَوْ ضَعِيفاً
فَلْيُمْسِكْ عَنْهُ وَلِيَهُ مَالُهُ^۱

پایان یافتن یتیمی یتیم به احتلامش است، و احتلام
مرحله به قوت رسیدن یتیم است و اگر محتلم شود
ولی هنوز رشد نیافته باشد، و سفیه یا ضعیف باشد، بر
عهده ولی او است که از دادن مالش به او امساک کند.

۱. الکافی، ج ۷، ص ۶۸.

تصرف سرپرست در اموال ایتم

۳۲

امام صادق (علیه السلام) فرمود:

مَنْ كَانَ يَلِي شَيْئًا لِلْيَتَامَى وَهُوَ مُحْتَاجٌ لَيْسَ لَهُ
مَا يَقِيمُهُ فَهُوَ يَتَقَاضَى أَمْوَالُهُمْ وَيُقُومُ فِي ضَيْعَتِهِمْ
فَلْيَأْكُلْ بِقَدَرٍ وَلَا يَسْرِفْ وَإِنْ كَانَ ضَيْعَتُهُمْ لَا
تَشْغَلُهُ عَمَّا يَعَالِجُ لِنَفْسِهِ فَلَا يَرْزَأَنَّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ
شَيْئًا^۱

هرکس به سرپرستی اموال یتیم پردازد در حالی که خودش نیازمند و محتاج باشد و نتواند از درآمد خود امرار معاش کند، با این شرط که مطالبات ایتام را وصول کند و به آبادی املاک آنان همت بگمارد، می‌تواند بدون اسراف، به اندازه رفع نیاز، از مال آنان تناول کند. اگر رسیدگی به کار یتیم تا آن حد مشغله ندارد که او را از پرداختن به کارهای شخصی بازدارد، به هیچ وجه از اموال آنان بر ندارد و کم نکند.

دو عتاب برای خوردن مال یتیم

۳۳

امام صادق علیه السلام فرمود:

أَوْعَدَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي مَالِ الْيَتِيمِ بُعْثَتَيْنِ
إِحْدَاهُمَا عُقُوبَةُ الْآخِرَةِ النَّارُ وَأَمَّا عُقُوبَةُ الدُّنْيَا
فَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَلِيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ
خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا
قَوْلًا سَدِيدًا﴾^۱ يَعْنِي لِيَخْشَ أَنْ أَخْلَفَهُ فِي ذُرِّيَّتِهِ كَمَا
صَنَعَ بِهِؤُلَاءِ الْيَتَامَى.

۱. سوره نساء، آیه ۹.

۲. کافی، ج ۵، ص ۱۲۸.

خداوند درباره مال یتیم تهدید به دو مجازات کرد، یکی مجازات آخرت که آتش است و اما مجازات دنیا، که در این سخن خداوند است: «کسانی که در صورت بر جای گذاشتن فرزندان ناتوان پس از خود بر آنان بیمناکند، باید بترسند، پس تقوای الهی را پیشه کنند و سخن استوار و حق بگویند.» یعنی باید بترسند از این که همان گونه با فرزندان شان رفتار شود که آنان با این یتیمان رفتار کردند.

علل حرمت تصرف در مال یتیم

۳۴

امام رضا علیه السلام فرمود:

حَرَّمَ اللَّهُ أَكْلَ مَالِ الْيَتِيمِ ظُلْمًا لِعِلَلٍ كَثِيرَةٍ مِنْ
وُجُودِ الْفَسَادِ أَوَّلُ ذَلِكَ إِذَا أَكَلَ مَالِ الْيَتِيمِ ظُلْمًا
فَقَدْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِهِ إِذِ الْيَتِيمُ غَيْرُ مُسْتَغْنٍ وَلَا مُحْتَمِلٍ
لِنَفْسِهِ وَلَا قَائِمٍ بِشَأْنِهِ وَلَا لَهُ مَنْ يَقُومُ عَلَيْهِ وَ
يَكْفِيهِ كَقِيَامِ وَالِدَيْهِ، فَإِذَا أَكَلَ مَالَهُ فَكَأَنَّهُ قَدْ قَتَلَهُ
وَ صَيَرَهُ إِلَى الْفَقْرِ وَالْفَاقَةِ^۱

تصرف مال یتیم از روی ظلم به علت‌های فراوانی از جهات فساد و تباهی حرام شده است. نخست آنکه تصرف مال یتیم از روی ظلم همکاری در کشتن اوست؛ زیرا یتیم بی‌نیاز نیست و نمی‌تواند خود را اداره کند و کارهایش را سامان دهد و کسی را نیز ندارد که همانند پدر و مادر به کارهایش پردازد و بی‌نیازش کند. از این رو هر گاه کسی از مالش بخورد، گویا او را کشته است و به فقر و درماندگی کشانده است.

علت حرمت تصرف در مال یتیم

۳۵

امام باقر علیه السلام فرمود:

فِي تَحْرِيمِ مَالِ الْيَتِيمِ اسْتِيقَاءُ الْيَتِيمِ وَ اسْتِقْلَالُهُ
لِنَفْسِهِ وَ السَّلَامَةُ لِلْعَقَبِ أَنْ يَصِيبَهُمْ مَا أَصَابَهُ لِمَا
أَوْعَدَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِ مِنَ الْعُقُوبَةِ مَعَ مَا فِي ذَلِكَ
مِنْ طَلَبِ الْيَتِيمِ بِثَأْرِهِ إِذَا أَدْرَكَ وَ وَقُوعِ الشَّحْنَاءِ وَ
الْعَدَاوَةِ وَ الْبَغْضَاءِ حَتَّى يَتَفَانُوا^۱

حرام نمودن مال یتیم سبب زنده ماندن یتیم و بی‌نیازی او از دیگران شده و سبب می‌شود فرزندان انسان از آنچه بر سر یتیم می‌آید، به خاطر تهدید خداوند به مجازات سالم بمانند. افزون بر آن‌که، یتیم پس از رسیدن به بلوغ در صدد انتقام‌جویی و گرفتن حق خویش بر می‌آید و کینه و دشمنی و عداوت ایجاد می‌شود و همدیگر را نابود می‌کنند.

شرط تجارت با مال یتیم

۳۶

امام صادق علیه السلام

أَسْبَاطُ بْنُ سَالِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قُلْتُ
أَخِي أَمَرَنِي أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ مَالِ يَتِيمٍ فِي حِجْرِهِ يَتَجَرُّ
بِهِ، قَالَ: إِنْ كَانَ لِأَخِيكَ مَالٌ يَحِيطُ بِمَالِ الْيَتِيمِ إِنْ
تَلَفَ أَوْ أَصَابَهُ شَيْءٌ غَرِمَهُ وَإِلَّا فَلَا يَتَعَرَّضُ لِمَالِ
الْيَتِيمِ.

اسباط بن سالم می گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: برادرم از من خواسته که از شما درباره تجارت با مال یتیم تحت سرپرستی اش، سؤال کنم. امام فرمود: اگر برادرت به اندازه مال یتیم، مال دارد که در صورت تلف شدن تمام یا بخشی از مال یتیم بتواند آن را جبران کند [اشکال ندارد] و الا به مال یتیم دست نزنند.

رعايت مصلحت مال یتیم

۳۷

امام صادق عليه السلام

سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ فِي يَدِهِ مَالٌ
لِأَخٍ لَهُ يَتِيمٍ وَهُوَ وَصِيُّهُ، أَيُصْلِحُ لَهُ أَنْ يَعْمَلَ بِهِ؟ قَالَ:
نَعَمْ يَعْمَلُ بِهِ كَمَا يَعْمَلُ بِمَالٍ غَيْرِهِ وَالرَّبْحُ بَيْنَهُمَا.
قَالَ: قُلْتُ فَهَلْ عَلَيْهِ ضَمَانٌ قَالَ لَا إِذَا كَانَ نَاضِرًا لَهُ¹.

از امام صادق علیه السلام سؤال شد: مردی در اموال برادرش که یتیمی دارد و اموال در اختیار اوست و او وصی برادر است. آیا جایز است با آن اموال کار کند؟ امام فرمود: آری! با آن همانند اموال دیگران کار می کند و سود برای هر دوی آنهاست. گفتم: آیا او ضامن است؟ امام فرمود: هرگاه «مصلحت» او را در نظر بگیرد، ضامن نیست.

مقام حامیان یتام

۳۸

امام باقر (علیہ السلام) فرمود:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَسْكَنَهُ اللَّهُ فِي
أَعْلَى عِلِّيِّينَ فِي غُرْفٍ فَوْقَ غُرْفٍ فِي مَحَلِّ الشَّرَفِ كُلِّ
الشَّرَفِ مَنْ آوَى الْيَتِيمَ وَنَظَرَ لَهُ فَكَانَ لَهُ أَبًا رَحِيمًا وَ
مَنْ رَحِمَ الضَّعِيفَ وَأَعَانَهُ وَكَفَاهُ.

چهار چیز است که در هر یک از مؤمنین باشد
خداوند او را در برترین درجات بهشت در غرفه‌های
بالا در جایگاه با شرافت جای دهد: آن کس که یتیمی
را پناه دهد و با نظر رحمت به او بنگرد و چون پدری
مهربان برای او باشد و کسی که به ضعیف ترحم کند و
او را یاری رساند و کارش را انجام دهد.

شرط ہم غذا شدن بایتمان

۳۹

امام صادق علیه السلام

إِنَّا نَدْخُلُ عَلَى أَخٍ لَنَا فِي بَيْتِ أَيْتَامٍ وَمَعَهُمْ خَادِمٌ
لَهُمْ فَتَقْعُدُ عَلَى بَسَاطِهِمْ وَتَشْرَبُ مِنْ مَائِهِمْ وَيَخْدِمُنَا
خَادِمُهُمْ وَرُبَّمَا طَعِمْنَا فِيهِ الطَّعَامَ مِنْ عِنْدِ صَاحِبِنَا
وَفِيهِ مِنْ طَعَامِهِمْ، فَمَا تَرَى فِي ذَلِكَ؟ فَقَالَ إِنْ كَانَ
فِي دُخُولِكُمْ عَلَيْهِمْ مَنَفَعَةٌ لَهُمْ فَلَا بَأْسَ وَإِنْ كَانَ
فِيهِ ضَرَرٌ فَلَا^۱.

(شخصی سؤال کرد) مادر خانه یتیمان نزد برادرمان می‌رویم. روی فرش یتیمان می‌نشینیم، از آب‌شان می‌خوریم و خدمتگزارشان به ما خدمت می‌کند و چه بسا نزد برادرمان غذا می‌خوریم که با غذای یتیمان مشترک است. در این باره چه می‌فرمایید؟ امام فرمود: اگر رفتن شما به خانه آنان به سود یتیمان است، اشکال ندارد و اگر به زیان آنان است، جایز نیست.

توبه برای خورنده مال یتیم

۴۰

امام صادق علیه السلام

سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ
أَكَلَ مَالَ الْيَتِيمِ هَلْ لَهُ تَوْبَةٌ؟ فَقَالَ: يُوَدَّى إِلَى أَهْلِهِ¹.

سماعه می گوید: از امام صادق علیه السلام سؤال کردم: آیا
برای مال یتیم خور، توبه ای است؟ امام فرمود: [بله]
باید آن مال را به صاحبش بازگرداند.

منابع

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، الأمالی (للصدوق) - تهران، چاپ: ششم، ۱۳۷۶ ش.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال - قم، چاپ: دوم، ۱۴۰۶ ق.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، فضائل الأشهر الثلاثة - قم، چاپ: اول، ۱۳۹۶ ق.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، معانی الأخبار - قم، چاپ: اول، ۱۴۰۳ ق.
۵. ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه - قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۳ ق.
۶. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول - قم، چاپ: دوم، ۱۴۰۴ / ۱۳۶۳ ق.
۷. بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن - قم، چاپ: اول، ۱۳۷۴ ش.
۸. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن - قم، چاپ: دوم، ۱۳۷۱ ق.
۹. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه (للصبحی صالح)

- قم، چاپ: اول، ۱۴۱۴ق.
۱۰. طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الأحکام (تحقیق خرسان) - تهران، چاپ: چهارم، ۱۴۰۷ق.
۱۱. العروسی الحویزی، عبد علی بن جمعة، تفسیر نور الثقلین - قم، چاپ: چهارم، ۱۴۱۵ق.
۱۲. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی - تهران، چاپ: اول، ۱۳۸۰ق.
۱۳. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی - قم، چاپ: سوم، ۱۴۰۴ق.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی (ط - الإسلامية) - تهران، چاپ: چهارم، ۱۴۰۷ق.
۱۵. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار (ط - بیروت) - بیروت، چاپ: دوم، ۱۴۰۳ق.
۱۶. مفید، محمد بن محمد، الأمالی (للمفید) - قم، چاپ: اول، ۱۴۱۳ق.
۱۷. منسوب به علی بن موسی، امام هشتم علیه السلام، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا علیه السلام - مشهد، چاپ: اول، ۱۴۰۶ق.
۱۸. الموسوی، فخار بن معد، ایمان أبی طالب (الحجة على الذاهب إلى كفر أبی طالب) - ایران؛ قم، چاپ: اول، ۱۴۱۰ق.